



Ἁγιότης Μαρτυρουμένη*

Τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου
π. Γεωργίου Δ. Μεταλληνοῦ,
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Η ΠΡΟΣΦΑΤΗ ἀθρόα¹ κατάταξη νέων Ἀγίων στὸ Ἀγιολόγιο τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τόσο στὸ κλίμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὅσο καὶ στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρωσίας, προκάλυψε τὶς ἐπόμενες σκέψεις πάνω σὲ μιὰ οὐσιώδη πτυχή τῆς διαδικασίας τῆς *ἀναγνωρίσεως* Ἀγίων στὴν ὀρθόδοξη παράδοση.

1. Η ΟΡΘΟΔΟΞΟΠΑΤΕΡΙΚΗ παράδοση ἀποδίδει τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἀγίου² στὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν φθάσει στὴ θέωση καὶ συνιστοῦν τοὺς μάρτυρες τῆς μέσα στὴν ἱστορία. Κατὰ τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Δαμασκηνό, τιμοῦμε τοὺς Ἁγίους *«ὡς ἐνωθέντας Θεῷ κατὰ προαίρεσιν καὶ τοῦτον δεξαμένους ἔνοικον καὶ τῇ τούτου μεθέξει γεγονότας χάριτι, ὅπερ αὐτός ἐστι φύσει»*. Ἁγιοὶ εἶναι *«οἱ ἔμψυχοι ναοὶ τοῦ Θεοῦ, τὰ ἔμψυχα τοῦ Θεοῦ σκηνώματα»*, διότι *«διὰ τοῦ νοῦ τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἐνώκησεν ὁ Θεός»*³.

Ἐνα ἀπὸ τὰ περισσότερα ἀνησυχητικὰ συμπτώματα τῆς ἐποχῆς μας –καρπὸς τῆς μακρᾶς ἀλλοιώσεως τῶν θεολογικῶν μας κριτηρίων– εἶναι ἡ θεώρηση τῆς σωτηρίας, καὶ συνεπῶς καὶ τῆς ἀγιότητος, σὲ πλαίσια ἠθικά, στὰ ὅρια τῆς ἠθικῆς προσπάθειας καὶ βελτιώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Λόγῳ τῆς βαθμιαίας ἐπικρατήσε-

ως ούμανιστικῶν καὶ ἠθικολογικῶν κριτηρίων νοεῖται καὶ ἡ θέ-
ωσις ὡς ἠθικὸ καὶ ὄχι ὄντολογικὸ γεγονός, δηλαδὴ ὡς «κατὰ
χάριν» ἀλλοίωσις τῆς φύσεως καὶ σύνολης τῆς υπάρξεως τοῦ
ἀνθρώπου.

Κατὰ τὴν ὀρθόδοξην, ὅμως, παράδοσιν

«ἡ ὑπερώνυμος θέωσις» καθιστᾷ τοὺς μετέχοντας
αὐτῆς *«ἀκτίστους, ἀνάρχους καὶ ἀπεριγράπτους [...],
καίτοι διὰ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονό-
τας»*⁴.

Διὰ τῆς θεώσεως, τῆς ἐν χάριτι ἐνώσεως μὲ τὸν Θεό, κατὰ τὸν
ἅγιον Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ,

*«ὁλος ἐν ὅλοις ἀξίους ὁ Θεὸς περιχωρεῖ, ὅλω δὲ
ὅλοι περιχωροῦσιν ὀλικῶς οἱ Ἅγιοι τῷ Θεῷ, ὅλον
ἀντιλαβόντες ἑαυτῶν τὸν Θεόν»*⁵.

Ἡ ἀπώλεια, ὅμως, ἢ ἀδρανοποίηση τῶν ἡσυχαστικῶν κριτηρί-
ων ὀδήγησε στὴν ἀντικατάστασι τῆς πνευματικότητας μὲ τὴν
ἠθικολογία καὶ τῆς ἀγιότητας μὲ τὴν ούμανιστικὴ ἀρεταλογία⁶.

2. EXEII ἤδη τεκμηριωμένα ἀποσαφηνισθεῖ, ὅτι στὴν ὀρθόδο-
ξην παράδοσιν

*«ἡ ἀναγνώρισις τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδοξασμένων
προσώπων, τῶν εὐαρεστησάντων αὐτῷ καὶ ἡ κατάταξις
αὐτῶν εἰς τὸν χορὸν τῶν Ἁγίων ἐγίνετο, γίνεται καὶ
ὀφείλει νὰ γίνεται [...] ὑπὸ τῆς γενικῆς ἐκκλησιαστι-
κῆς συνειδήσεως ποιμένων τε καὶ ποιμαινομένων ἀνευ
ἄλλης πρωτοβουλίας καὶ ἐπισήμου ἐπεμβάσεως τῆς ἐκ-
κλησιαστικῆς ἀρχῆς»*⁷.

Εἶναι, ὅμως, ἐξ ἴσου γεγονός, ὅτι ἡ αὐθόρμητη καὶ σύσσωμη
ἀναγνώρισις τῆς ἀγιότητος δὲν ὑπῆρξε ποτὲ αὐθαίρετη, οὔτε στη-
ρίχθηκε στὴν καλὴ φήμη ἢ τὴν ἠθικότητα, ἀλλὰ σὲ ἀπτὰ καὶ
αἰσθητὰ μαρτύρια, τεκμηριωμένα δηλαδὴ καὶ ἄνωθεν προερχόμε-
να δείγματα τῆς πραγματικότητας τῆς θεώσεως.

Ὁ μέγας θεολόγος τῶν νεωτέρων χρόνων Εὐγένιος Βούλγαρις
(1716-1806) λέγει χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ἀναγνώρισις τῶν Ἁγί-
ων:

*«Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὃς οὐκ ἀμάρτυρον ἐπὶ γῆς ἀ-
ψήισι τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ»⁸ (Πρβ. Πράξ. ιδ' 17).*

Τόσο δὲ ὁ Βούλγαρις, ὅσο καὶ ἄλλοι πρὶν ἀπὸ αὐτὸν θεολόγοι τῆς Ἐκκλησίας μας, προκειμένου περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως Ἁγίων ἐπικαλοῦνται τὸν λόγο τοῦ Ἀπ. Παύλου: *«οὐ γάρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν ἐκεῖνός ἐστιν δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησι»* (Β' Κορ. ι' 18).

Σύμφωνα μὲ τὴ μακραίωνη ἐκκλησιαστικὴ πράξη, οἱ Ἅγιοι δὲν ἀναγνωρίζονται μὲ ἠθικολογικά, κοινωνικά καὶ ἐνδοκοσμικά κριτήρια, ἀλλὰ κατόπιν τῆς φανερώσεως τῆς ἀγιότητάς τους ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, μὲ σημεῖα ἀδιαμφισβήτητα, ποὺ ἀντέχουν σὲ κάθε κριτικὴ καὶ ἀποσεῖουν κάθε ἀμφιβολία.

Ὁ καθηγητῆς Ἀμίλκας Ἀλιβιζάτος σὲ εἰδικὴ μελέτη του⁹ ἔχει συνοψίσει τὶς καθιερωμένες στὴν πράξη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας προϋποθέσεις ἀναγνωρίσεως τῶν Ἁγίων, οἱ ὁποῖες εἶναι:

α) Ἡ ἰδιότητα τοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας (*«διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος»*),

β) τὸ μαρτύριον ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως,

γ) ὁ ἅγιος κατὰ πάντα βίος,

δ) *«ἐξέχουσαι ὅλως ὑπηρεσίαι πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν»* (π.χ. ὁ Μ. Κωνσταντῖνος) καὶ

ε) *«ἡ μαρτυρία διενεργηθέντων καὶ διενεργουμένων θαυμάτων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῆ μεσιτεία τοῦ ἁγίου προσώπου, εἴτε ἐν ζωῇ, εἴτε μετὰ θάνατον»¹⁰.*

Οἱ θέσεις αὐτὲς ἐπαναλαμβάνονται στὸ σκεπτικὸ ὅλων τῶν περιπτώσεων ἀναγνωρίσεως Ἁγίων στὶς τελευταῖες δεκαετίες.

Ἦδη, ὅμως, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἔθεσε τὸ ζήτημα, ἂν τὰ κριτήρια παλαιότερων ἐποχῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμόζονται ἀμετάβλητα στοὺς νεωτέρους. Ἀλλὰ σ' αὐτὸ θὰ ἐπανέλθουμε.

Ἐδῶ πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ, ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν περίπτωσιν τοῦ ὄντως¹¹ *«ὑπὲρ Χριστοῦ»* μαρτυρίου, τὸ ὁποῖο συνιστᾶ καθ' αὐτὸ φανέρωσιν τῆς θεώσεως, *«ὁ ἅγιος κατὰ πάντα βίος»* ὡς στοιχεῖο ἀγιότητος μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ μόνον μὲ τὴ μαρτυρία ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται στὴν κατάστασιν ἀγιοπνευματικοῦ φωτισμοῦ, διότι *«ὁ πνευματικὸς ἀνακρίνει τὰ πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται»* (Α' Κορ. Β' 14).

Οἱ *«πνευματικοί»*, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ τὸν φωτισμὸ τοῦ Ἁγίου

Πνεύματος, ἔχουν τὴ δύναμν νὰ διακρίνουν τοὺς πνευματοφόρους καὶ συνεπῶς νὰ διαπιστώσουν τὴν ἀγιότητα τῆς καρδίας¹², καὶ δὲν ἀρκεῖ γι' αὐτὸ ἡ ἀπλὴ ἐξωτερικὴ ἐκτίμηση ἢ ἡ λαϊκὴ, μὲ τὴ σύγχρονη ἀντίληψη, ἐτυμγορία.

Τὸ περισσότερο, ὁμως, ἀδύνατο, ἀλλὰ συνάμα καὶ ἐπικίνδυνο, κριτήριον στὴν ἀναγνώριση τῆς ἀγιότητος εἶναι οἱ «*ἐξέχουσες ὑπηρεσίες*» πρὸς τὴν Ἐκκλησία, τὸ ὁποῖο εἶναι δυνατόν, ἔρμηνευόμενο κατάλληλα, νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ὁποίωνδήποτε σκοπιμοτήτων. Ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ἑλλαδικῆς καὶ Κυπριακῆς Ἐκκλησίας νὰ κάνουν σαφῆ διάκριση μεταξὺ Μαρτύρων τῆς Πίστεως καὶ Ἐθνομαρτύρων¹³ εἶναι ἐπιβεβαίωση τῶν ὑπερβολῶν ἢ καὶ καταχρήσεων, στὶς ὁποῖες μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ἡ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ κριτηρίου, ὑπερτονιζομένου μάλιστα εἰς βάρος τῶν ἄλλων.

3. ΑΓΙΟΠΑΤΕΡΙΚΗ, συνεχῆς καὶ ἀμετάβλητη, συνείδηση εἶναι, ὅτι ἡ ἀγιότητα ἀναγνωρίζεται μὲ βάση τὴ φανέρωσή της ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Θεό, μέσῳ τῆς διενεργείας (αὐθεντικῶν) θαυμάτων.

Αὐτὸ τὸ κριτήριον εἶναι ἐκκλησιαστικὰ τὸ ἀσφαλέστερο καὶ ἐπικρατέστερο στὸν χῶρον τῆς ὀρθόδοξης Ἀγιολογίας. Ὁ Πατριάρχης Ἱεροσολύμων Νεκτάριος (1660-1669)¹⁴ παραδίδει συνοπτικὰ τὴ σχετικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία.

«Τρία θεωροῦνται –γράφει– μαρτυροῦντα τὴν ἀληθῆ (ὑπογράμμιση δική μας) ἐν ἀνθρώποις ἀγιότητα· πρῶτον ὀρθοδοξία ἄμωμος· ἀρετῶν κατόρθωσις ἀπασῶν, ἐν αἷς ἔπεται ἡ περὶ τὴν πίστιν μέχρις αἵματος πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ἀντικατάστασις καί, τέλος, ἡ παρὰ Θεοῦ ἐπίδειξις σημείων ὑπερφυῶν καὶ θαυμάτων. Τὸ πρῶτόν ἐστι καὶ εἰς σωτηρίαν ἀναγκαιότατον. Τὸ δεύτερον εἰς ἀγιοσύνης χαρακτῆρα. Ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον ἀναγκαιότατον καὶ τὸν εἰς ἀπόδειξιν»¹⁵.

Τὸ κείμενον αὐτό, γραμμένο μετὰ ἀπὸ δεδομένην δυτικὴν πρόκληση καὶ διεπόμενον ἀπὸ τὴ σαφὴ βούληση νὰ διασταλεῖ ἡ ὀρθόδοξη πράξις ἀπὸ τὴ δυτικὴ παραχάραξη, εἶναι σημαντικώτατο γιὰ τὴ θεολογικὴ πληρότητα καὶ σαφήνειά του. Διαφοροποιεῖ ἀφ' ἐνὸς τὴν ἀληθῆ ἀπὸ τὴν ὑποτιθεμένη («*σεσοφισμένη*», πρβ.

Β' Πέτρου α' 16) αγιότητα καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐντοπίζει τὴν πιστοποίηση τῆς αγιότητος στὴ θεία καὶ ὄχι στὴν ἀνθρώπινη πλευρά.

Προϋποθέτοντας τὴ διατύπωση αὐτὴ τοῦ Πατριάρχου Νεκταρίου, ἐπανερχεται στὸ θέμα ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἀγιορείτης (1749-1809), δίδοντας κατὰ τὴ γνώμη μας τὴν τελικὴ διατύπωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς πράξεως στὸ *Νέον Μαρτυρολόγιόν* του.

«Εἶναι γνώμη -γράφει- τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅτι τῶν μὲν Ὁσίων τὰ λείψανα δὲν προσκυνοῦνται ὡς ἅγια, ἄν ὁ Θεὸς δὲν ἀποδείξῃ δι' αὐτῶν θαύματα, ἢ τὸ ὀλιγώτερον τὰ τιμήσῃ διὰ τῆς εὐωδίας μὲ τὸ νὰ μὴν εἶναι ἀποδεδειγμένα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἢ ἐν κρυπτῷ πίστις καὶ ἀγάπη αὐτῶν εἰς τὸν Θεόν».

Εἶναι ἡ τοποθέτηση τοῦ Ἁγίου στὸ παραπάνω κριτήριο τοῦ «ἀγίου κατὰ πάντα βίου».

Συνεχίζει ὁμῶς:

«Τῶν δὲ Μαρτύρων τὰ λείψανα προσκυνοῦνται ὡς ἅγια καὶ χωρὶς θαυμάτων καὶ εὐωδίας¹⁶, μὲ τὸ νὰ γίνεται φανερὰ εἰς ὅλους διὰ τῆς ἐμπράκτου ἀποδείξεως τοῦ μαρτυρίου ἢ εἰς Θεὸν τελεία ἀγάπη αὐτῶν· τῶν ὁποίων τούτων προηγουμένως, καὶ φανερῶς εὕρισκόμενων εἰς τοὺς Μάρτυρας, ὡς παρακολουθήματα εἶναι πλέον τὰ θαύματα, καὶ σχεδὸν λογίζονται, ὅσον εἰς ἀπόδειξιν, περιττά»¹⁷.

Δὲν παύουν, δηλαδή, τὰ θαύματα νὰ θεωροῦνται ἄμεσα συνδεδεμένα μὲ τὴν αγιότητα, μολονότι στὴν περίπτωσι τῆς τιμῆς τῶν Μαρτύρων δὲν ἔχουν πρωταρχικὴ ἀποδεικτικὴ σημασία («σχεδὸν περιττά»), ἀφοῦ τὸ μαρτύριο καθ' αὐτὸ συνιστᾷ βεβαίωση τοῦ γεγονότος τῆς θεώσεως¹⁸.

Ἄλλωστε, τὰ ἀληθῆ λείψανα τῶν ὄντως Ἁγίων συνιστοῦν μόνιμο θαῦμα, μὲ τὴν ὑπέρβαση τῆς φυσικῆς φθορᾶς καὶ τὴν ἀναστολὴ τῆς φυσικῆς διαλύσεως τοῦ κυτταρικοῦ συστήματος¹⁹.

4. Η ΠΡΟΤΑΣΗ καὶ ἔξαρση τῆς «*παρὰ θεοῦ δόξης*» στὴ φανέρωση τῆς αγιότητος, συνιστᾷ συνεχῆ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας μας, ἐκφραζομένη διαχρονικὰ στὴ θεολογικὴ τῆς γραμματεία. Θὰ περιορισθοῦμε σὲ χαρακτηριστικὰ δείγματα:

α) Ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης (5ος αἰ.), ἀναφερόμενος στὴν ἀγιότητα τοῦ Τριμυθοῦντος Σπυρίδωνος, παρατηρεῖ:

«... Οὕ τὴν ἀρετὴν ἐπιδειξάι, τὴν ἔτι κρατοῦσαν περὶ αὐτοῦ φήμην ἀρκεῖν ἠγοῦμαι, τὴν δὲ δι' αὐτοῦ σὺν θεία ροπή γενομένην, τὰ μὲν πλεῖστα, ὡς γε εἰκός, οἱ ἐπιχώριοι ἴσασιν».

Ἄλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἅγιο Δονάτο τῆς Εὐροίας Ἡπείρου γράφει:

«...ὅ δὲ πολλὰ τε καὶ ἄλλα τεθαυματοργηῆσθαι μαρτυροῦσιν οἱ ἐπιχώριοι»²⁰.

β) Ἡ πράξις αὐτή, ποῦ ἰσχυροποιεῖται ἀκόμη περισσότερο στὰ χρόνια τῆς Εἰκονομαχίας²¹, συνεχίζεται στοὺς μεταγενέστερους αἰῶνες.

Ἔτσι, στὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ἢ εἰς Ἅγιον ἀναγνώρισί του δὲν περιορίζεται στὴ θαυμαστὴ θεολογικὴ προσφορά του ἢ στὴν ἀσκητικὴ βιοτή του, ἀλλὰ συγκεκριμένα στὰ θαύματά του.

Σημειώνει ὁ μαθητὴς καὶ βιογράφος του Φιλόθεος Κόκκινος (Οἴκουμενικὸς Πατριάρχης, 1354/55, 1364/70):

«...Καὶ στέργω καὶ τιμῶ τοῦτον ὡς ἅγιον ἀπὸ τῶν θαυμάτων αὐτοῦ, ἃ μετὰ τὴν ἐνθέδε πρὸς Θεὸν ἐκδημίαν εἰργάσατο, ἰαμάτων πηγὴν τὸν ἴδιον ἀναδειξάς τάφον»²².

γ) Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὴν Ἄλωση συνεχίζεται ἡ ἴδια στάσις. Παρατηρεῖται δὲ ἐπίτασις τῆς ἐμφάσεως στὸ κριτήριον τῶν θαυμάτων. Ἔτσι, στὴν περίπτωση τῆς ἁγίας Φιλοθέης τῆς Ἀθηναίας, ἢ πατριαρχικὴν πράξις ἀναγνώρισεως τῆς ἐκκλησιαστικῆς τιμῆς της σημειώνει:

«Ἐπειδὴ τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς προκαθήμενης ἐδηλώθη ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ θεϊότατον σῶμα τῆς ὀσιωτάτης Φιλοθέης [...] εὐωδίας πεπληρωμένον ἐστὶ καὶ μῦρον διηνεκῶς ἐκχεῖται, ἀλλὰ καὶ τοῖς προσιοῦσιν ἀσθενέσι τε καὶ δεομένοις θεραπείας τὴν ἴασιν δίδωσιν [...], ἔδοξεν ἡμῖν...»²³.

Γιὰ τὸν ἅγιο Γεράσιμο Κεφαλληνίας, ἢ πατριαρχικὴν πράξις παρατηρεῖ:

«Καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εὐδόκησεν ὁ Θεός, ὀσίως θεαρέστως βιώσαντα τὸν [...] θεῖον Γεράσιμον, τύπον γενέσθαι τοῦ κατὰ Χριστὸν πολιτεύματος καὶ θείας ἀρετῆς χαρακτῆρα, οὐπὲρ αἱ ἐν βίῳ ἀρεταί τε καὶ κατορθώματα, οὐ μόνον ὑπ' ἀνθρώπων θαυμάζονται καὶ πανταχοῦ κηρύττονται παρὰ τῶν εἰδόντων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ Θεοῦ πολλῶ μᾶλλον ἐπιβεβαιοῦνται καὶ ἐπισφραγίζονται καθ' ἐκάστην τοῖς θαύμασιν, ὅσα εἰς ὠφέλειαν τῶν δεομένων καὶ καταφυγόντων εἰς τὸ θεῖον αὐτοῦ τέμενος ἢ μεγαλόδωρος τοῦ ἀγαθαρχικοῦ Πνεύματος ἀπεργάζεται χάρις...»²⁴.

Τὸ ἴδιο ἴσχυσε καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ζακύνθου²⁵.

δ) Γιὰ νὰ ἔλθουμε δὲ στὴν ἐποχὴ μας, στὴν πατριαρχικὴ πράξη ἀνακηρύξεως τοῦ ἁγίου Νεκταρίου Αἰγίνης, δηλώνεται μεταξὺ τῶν ἄλλων:

«...καὶ ζῶν δὲ καὶ μετὰ θάνατον τοῦ χαρίσματος τῆς τῶν θαυμάτων ἐνεργείας παρὰ Θεοῦ ἀξιώθεις...». Καί: «...ὑπ' ὄψιν λαβόντες τὸν ἅγιον βίον καὶ τὴν ἀγίαν τελευτὴν τοῦ Ὀσίου τούτου ἀνδρός, ἅμα δὲ καὶ τὰ δι' αὐτοῦ ἐνεργηθέντα καὶ νῦν δ' ἔτι ἐνεργούμενα θαύματα»²⁶.

Γιὰ τὸν ὄσιο Εὐγένιο τὸν Αἰτωλὸ (1982), ἡ πατριαρχικὴ πράξη αἰτιολογεῖ ὡς ἑξῆς τὴν ἀπόφασί της:

«...πολλὰ δείγματα ὀσιότητος παρασχὼν» καὶ «ἐπιδόντες πρὸς τὴν ὀσίαν καὶ θεάρεστον βιοτὴν πολιτείαν καὶ τὰς ἐξαιρέτους ὑπηρεσίας αὐτοῦ πρὸς τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν»²⁷.

Εἶναι μία ἀπὸ τὶς λίγες περιπτώσεις, στὶς ὁποῖες ὁ λόγος δὲν εἶναι περὶ θαυμάτων, ἀλλὰ περὶ τῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Βέβαια, τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ὑπηρεσιῶν πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν παρατήρηση τοῦ ἰδίου κειμένου:

«συντελέσας τὰ μάλιστα ἐν τῇ ἀναδείξει πολλῶν νεομαρτύρων»²⁸.

Πολὺ ὅμως περισσότερο ἀπὸ τὶς ἀποδείξεις τῶν «ἐπιστημό-

νων» τὶς ὁποῖες ἐπικαλεῖται ἡ ἐξ Ἑλλάδος «γνωμοδότησις»²⁹, ἰσχύει, πιστεύουμε, ἡ μαρτυρία τοῦ μοναχοῦ καὶ μαθητοῦ ἐν ἀσκήσει τοῦ Ὁσίου, Ἀναστασίου Γορδίου: «ἐγὼ δὲ καὶ προορατικοῦ τοῦτον ἰσχυρισαίμην ἄν μετέχειν χαρίσματος»³⁰, ἡ ὁποία ὁμως παραδόξως ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸ πατριαρχικὸ κείμενο.

Ἡ ἴδια ἔμφαση δίνεται στὰ θαύματα καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἁγίου Παναγῆ (Μπασιά)³¹, τοῦ ἁγίου Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης³², ἀλλὰ καὶ τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Γραικοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ σχετικὸ ἔγγραφο-πρόταση τοῦ μακαριστοῦ Ἁρτης Ἰγνατίου πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σημειώνει: «ἀνεδείχθη ὁμολογητῆς καὶ ἐδοξάσθη ἐν θαύμασιν»³³.

5. ΤΟ ΚΡΙΤΗΡΙΟ τῆς παροχῆς «ἐξεχουσῶν ὑπηρεσιῶν» πρὸς τὴν Ἐκκλησία δὲν ἀπομονώνεται ποτὲ στὴν ἐκκλησιαστικὴ πράξη. Αὐτὸ ἀποδεικνύει τὸ ἀσίγητο στόμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνειδήσεως, ἡ ὀρθόδοξη Λατεῖα.

Ἀντίθετα, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση δὲν παύει νὰ ἀναζητεῖ τὴν ἄνωθεν ἐπιβεβαίωση τῆς ἀγιότητας τοῦ συγκεκριμένου προσώπου. Ἡ χαρακτηριστικότερη παρόμοια περίπτωση εἶνε ὁ Μ. Κωνσταντῖνος. Σύμφωνα μὲ τὴν ὑμνογραφία τῆς ἑορτῆς του, ἐκεῖνο ποῦ οὐσιαστικὰ βάρυνε τὴν κατάταξή του μεταξὺ τῶν Ἁγίων εἶναι ἡ θεοπτικὴ του ἐμπειρία (τὸ ὄραμα τοῦ σταυροῦ), ἡ ὁποία δῆλωνε τὴν ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἐκλογὴ του:

«τύπον σταυροῦ ἐν οὐρανῷ κατοπεύσας..., ὅθεν δεξάμενος τὴν γνῶσιν τοῦ Πνεύματος».

Καὶ «ὡς ὁ Παῦλος τὴν κλῆσιν οὐκ ἐξ ἀνθρώπων δεξάμενος».

Παράλληλα δὲ προβάλλονται καὶ τὰ ἀπτὰ τεκμήρια τῆς ἀγιότητός του:

«οὗ ἡ λάρναξ ἰάσεις βρῦει»³⁴.

Ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ γιὰ τὴν ἁγία Θεοδώρα, σύζυγο τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, τῆς ὁποίας τὸ ἄφθαρτο ἱερὸ λείψανο εἶνε τεθησαυρισμένο στὸν μητροπολιτικὸ Ναὸ τῆς Κερκύρας. Ἡ ἔνταξή της στὸν χορὸ τῶν Ἁγίων δὲν στηρίζεται μόνο στὴ σημαντικὴ φιλορθόδοξη ἐνέργειά της τοῦ 843, οὔτε στὰ ὄσιακὰ

τέλη της, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐνοικοῦσα στὸ ἱερὸ λείψανό της χάρη, φανέρωση τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἀφθαρσία καὶ τὰ θαύματά του:

«ἡ θήκη, θεόστεπτε, τῶν ὁσῶν ἀγίων λειψάνων, πλήρης οὕσα χάριτος, καταφλέγει δαίμονας»³⁵.

σημειώνεται στὴν ἀκολουθία της.

Εἶναι δὲ ἀξιοπρόσεκτο ὅτι ἡ πίστη στὴ φανέρωση τῆς ἀγιότητας μέσω τῶν θαυμάτων ἔχει ἀναπτύξει ἱστορικὰ μιὰ σθεναρὰ δυναμικὴ στὸν χῶρο τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητας, ἡ ὁποία, ὡς γνωστόν, διασώζει ἀποτυπωμένα στὴν ἱστορικὴ της μνήμη, ἀλλὰ καὶ στὶς πρακτικὲς της, πολλὰ ἡσυχαστικὰ στοιχεῖα. Εἶναι, ἔτσι, εὐρύτατα διαδεδομένη στὸν ὀρθόδοξο λαὸ ἡ πίστη, ὅτι

«ὁ Ἅγιος, ἂν δὲν θαυματοουργήσει, δὲν δοξολογείται».

Πρόκειται γιὰ παροιμία, ἡ ὁποία σὲ διάφορες παραλλαγὲς ἀπαντᾷ –τόσο στὴν κυριολεκτικὴ ὅσο καὶ μεταφορικὴ της σημασία– ὄχι μόνο στὸν ἑλληνικὸ, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄλλους ὀρθόδοξους λαούς, ὅπως ἀκόμη καὶ στὴ Δύση, κάτι ποὺ βεβαιώνει τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς τῆς πεποιθήσεως καὶ τὸ βαθύρριζό της³⁶.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ, θὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ αἰσθητὴ ἀλλοίωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν κριτηρίων στοὺς τελευταίους αἰῶνες, λόγῳ τῶν συνεχῶν καὶ ἰσχυρῶν ἔξωθεν ἐπιρροῶν, δικαιώνει τὴ στάση τοῦ Ἱεροσολύμων Νεκταρίου στὸ θέμα τῆς ἀναγνώρισεως τῆς ἀγιότητας. Ἡ θεολογικὴ δὲ τοποθέτησή του βρῖσκει καὶ τὴν ἀπόλυτη κατάφαση τοῦ μεγάλου Εὐγενίου Βουλγάρως. Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν παραδοχὴ τῆς ἀγιότητας θεωροῦν καὶ οἱ δύο τὰ θαύματα, *«τὴν τῶν σημείων ἐπίδειξιν»*, ἐξηγοῦν δὲ τὸν λόγο:

«Καίτοι τοῖς πάλοι, εἰλικρινέστερον κατὰ Θεὸν πολιτευομένοι, οὐ πάνυ τοῦτο ἀντεζητάζετο, ἀλλὰ τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τῆς πονηρίας, ἥδη καὶ τὰ θαύματα παραπλαττούσης καὶ τὰς ἀρετὰς τῆ ὑποκρίσει μᾶλλον κιβδηλευούσης, καὶ λίαν θηρευόμεν τε καὶ ἀπαιτούμεν καὶ εἰς κρίσιν καλοῦμεν»³⁷.

Μὲ βάση δὲ αὐτὴ τὴν προϋπόθεση –κυρίως– τόσο ὁ Πατριάρχης Νεκτᾶριος, ὅσο καὶ ὁ Βούλγαρις, ἀπορρίπτουν τὰ δυτικὰ

λείψανα, ἀρνούμενοι συνάμα τὴν ὑπαρξὴν ἀληθινῆς ἀγιότητας στὴ Δύση μετὰ τὸ σχίσμα. Αὐτό, ὅμως, τί ἄλλο σημαίνει παρὰ ἀρνησὶ τῆς δυνατότητας ὑπάρξεως ἀγιότητας ἐκεῖ, ὅπου χάνονται τὰ ὀρθὰ κριτήριά της, ὁ ἀγιοπνευματικὸς φωτισμὸς καὶ ἡ θέωση;



(*) Ἐπετειακὸς Συλλογικὸς Τόμος, Ἀγιότητα – Ἐνα λησμονημένο ὄραμα, Ἐκδόσεις «Ἀκρίτας», Ἀθήνα 2001, σελ. 45-57.

1. Κατὰ τὴν τελευταία τριετία ἀναγνωρίσθηκαν ὡς Ἅγιοι ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὁ Παναγῆς (Μπασιάς) (4.2.1986), Ἀρσένιος ὁ Καππαδόκης (11.2.1986), Μάξιμος ὁ Γραικὸς (31.5.1988), ὁ Εὐστάθιος καὶ ὁ Συμεών, Ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης (10.6.1988), ἔχουν δὲ ὑποβληθεῖ προτάσεις γιὰ νέες ἀνακηρύξεις (ὡς π.χ. τοῦ ὁσίου Σάββα τοῦ ἐν Καλύμνῳ ἀσκήσαντος).

Ἐννέα νέους Ἅγίους κατέταξε στὸ Ἀγιολόγιό της ἡ Ρωσικὴ Ἐκκλησία (1988), μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς χιλιετηρίδος τῆς εἰσόδου της στὴν Ὁρθοδοξία. Βλ. *Information aus der Orthodoxen Kirche*, Sondernummer 11.1988. Celebration of the Millennium of the Baptism of Russ. Στὶς σσ. 124-129: Brief lives of the Saints canonized by the Local Council of the Russian Orthodox Church of 1988. Οἱ νέοι Ἅγιοι καὶ οἱ λόγοι τῆς ἀνακηρύξεώς τους εἶναι:

α) Ὁ μέγας πρίγκηπος Δημήτριος Ντονσκοῖ (1350-1389) («is glorified as a national Saint in recognition of his services to the Church and the Nation»).

β) Ἀντρέϊ Ρουμπλιώφ (1360-1400) («...in recognition of his saintly life, witnessed by his contemporaries and his feat of icon-painting, through which he proclaims to men to the day the truth...»).

γ) Μάξιμος ὁ Γραικός (1470-1556) («...in recognition of his saintly life and miracles worked by him»).

δ) Μητροπολίτης Μακάριος (1482-1563) («...in recognition of his saintly life witnessed by many of his contemporaries, his gift of prophetic vision and great services for the Russian Church»).

ε) Ἀρχιμανδρίτης Παῖσιος Βελιτσκόφσκι (1722-1794) («...for his holy, ascetic life, as a great man of prayer and teacher of the Jesus prayer, who revived in modern monasticism the salvific feat of the starchestvo and as a religious writer, who painted out in his works the path of spiritual rebirth for all seeking salvation»).

ς) Ξένη Γρηγορίεβα [Γρηγορίεβνα] (1732- ἀρχὴς τοῦ 19ου αἰ.) («...the light of christian love that was kindled by the blessed ascetic life during her earthly life is shining ever more radiantly to us after demise»).

ζ) Ἰγνάτιος Μητριαντιανίνωφ (1807-1867) («...for the sanctity of his life, which is revealed in his works written in the spirit of truly orthodox patristic tradition»).

η) Στάρετς Ἀμβρόσιος (1812-1891) («for the holiness of his life, which was manifest in efficacious love of his fellow man, humility, sagacity and miracle-working, and also for the profound veneration of him by the orthodox people»).

θ) Θεοφάνης Γουόροφ [Γκόβοροφ] (1815-1894) («...as an ascetic of the faith

and piety, who laboured extensively and expounding in his works the christians path to eternal life»).

- Τη διαδικασία τῆς ἀνακηρύξεως τῶν νέων Ἀγίων τῆς Ρωσικῆς Ἐκκλησίας ἐλέγχει ἔμμεσα ὁ καθηγητὴς κ. Εὐάγγελος Θεοδώρου στὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησία» (ἀρ. 14/1.10.1988, σ. 515, σμ. 51. Πρβλ. περιοδικὸ «Ἐπίσκεψις» ἀρ. 398/10.5.1988, σ. 8).

- Ἀντιρρήσεις ὄχι μόνο γιὰ τὴν τηρηθεῖσα διαδικασία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀγιότητα μερικῶν ἀπὸ τοὺς νέους Ἀγίους, διατυπώθηκαν σὲ ἑλληνικὰ θρησκευτικὰ ἔντυπα, ὅπως ἡμερησίδα «Ὁρθόδοξος Τύπος» (ἀρ.794/17.6.1988).

- Ὁ θεολόγος Ἄθαν. Σακαρέλλος σὲ ἄρθρο του μιλεῖ γιὰ «προσπάθεια ἐντυπωσιασμοῦ τῆς κοινῆς γνώμης» καὶ κριτήρια «ἐλάχιστα θεολογικά». Ἐπίσης γιὰ «σκοπιμότητα» καὶ «νόθευση τοῦ Ἀγιολογίου τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας».

2. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου «Ἅγιος» στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία βλ. H. Delehaye, *Sanctus*, Bruxelles 1927. M. R. Asting, *Die Heiligkeit im Urchristentum*, Gottingen 1930, σ.202 ἔ. Ἄνδρ. Φυτράκη, *Λείψανα καὶ τάφοι Μαρτύρων κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας*, Ἀθῆναι 1955, σ. 6 ἔ., ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Γιὰ τὰ εὐρύτερα προβλήματα τῆς ἀνακηρύξεως Ἀγίων βλ. στοῦ Ἄνδρ. Φυτράκη, *Αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν Ἀγίων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ αἷτια αὐτῶν*, Ἀθῆναι 1956.
3. Ἰωάννου Δαμασκνοῦ, *Ἐκδοσις Ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως*, Δ' (15) 88, P.G. 94, 1164B-1168C.
4. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ ἀποριῶν*, P.G. 91, 1144AB. Πρβ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 3, 1, 31.
5. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων*, 3, 1, 27.
6. Πρβ. Ἰω. Σ. Ρωμανίδου, *Ρωμαῖοι ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 25.
7. Ἄμ. Ἀλιβιζάτου, Ἡ ἀναγνώρισις τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, στὸ περιοδικὸ «Θεολογία» ΙΘ' (1941-48), σ. 44. Πρβλ. καὶ σ. 36:
 - «Σύσσωμος ἢ Ἐκκλησία, κλῆρος καὶ λαός, ἐν ἀδιασπαστῷ ὁμοφωνίᾳ καὶ ἄνευ τυπικῶν καὶ ὀργανωτικῶν πράξεων, ἀνεγνώριζον τὴν ἀγιότητα τῶν τιμωμένων, ἢ δὲ πάνδηρος αὕτη ἀναγνώρισις ἀπετέλει οἷονεὶ καὶ τὴν ἐπικυρωτικὴν καὶ καθιερωτικὴν πράξιν τῆς τῶν μαρτύρων καὶ ἁγίων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἀνακηρύξεως».
 - Πρβ. παρουσίαση τοῦ ἴδιου θέματος στοῦ Χρυσ. Παπαδοπούλου, Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, στὸ περιοδικὸ «Ἐκκλησία» ΙΒ' (1934), σ. 331-335 καὶ Μητροπολίτου Δέρκων Κωνσταντίνου (Χαρισιάδου), Ἡ ἀναγνώρισις Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν τάξιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, «Ἐπιστημονικὴ παρουσία Ἐστίας Θεολόγων Χάλκης», τόμ. Α', Ἀθῆναι 1987, σ. 225-241.
 - Πέρα ἀπὸ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία, ποὺ δίνει ὁ Ἀλιβιζάτος, βλ. καὶ Μητροπολίτου Σερρών Κωνσταντίνου, Περὶ ἀναγνώρισεως τῶν Ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ, «Θεολογία» ΚΖ' (1956), σ. 609-615.
8. Βλ. Ἐπιστολὴν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου πρὸς Πέτρον τὸν Κλαίρκιον, *Περὶ τῶν μετὰ τὸ σχίσμα Ἀγίων τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν γινομένων ἐν αὐτῇ Θαιμάτων*, Ἀθήνησι 1844, σ. 6.

9. Βλ. παραπάνω, σημ. 7.
10. Ὅπ. π., σ. 45/6.
11. Γιὰ τὸ μὴ ἀποδεκτὸ ἀπὸ Ἐκκλησία μαρτύριο τῶν αἰρετικῶν καὶ ὡς ψευδὲς θεωρούμενο βλ. στοῦ Ἄνδρ. Φυτράκν, *Αἱ ἀντιδράσεις...*, ὄπ. π., σ. 22 ἑ.ἑ.
12. Πρβ. Μακαρίου Αἰγυπτίου, *Ὅμιλαι πνευματικαὶ 50*, Φιλοκαλιὰ τῶν Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητικῶν, Θεσσαλονίκη 1985 (ἑκδ. Νικ. Τσιομεσίδν). Ὅμιλ. Θ', 8, σ. 166:
- «Ὁ “πνευματικὸς” πάντας ἀνθρώπους “ἀνακρίνει” κατὰ τὸ γεγραμμένον, γινώσκει ἕκαστον πόθεν λαλεῖ καὶ ποῦ ἔστηκε καὶ ἐν ποίοις μέτροις ἔστί. Αὐτὸν δὲ οὐδεὶς ἀνθρώπων τῶν ἐχόντων τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου γινώσκειν καὶ ἀνακρίνειν δύναται, εἰ μὴ μόνον ὁ τὸ ὁμοίον ἔχων ἐπουράνιον τῆς θεότητος πνεῦμα γινώσκει τὸν ὁμοιον...».
13. Βλ. σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ στοῦ Στυλ. Γ. Παπαδοπούλου, *Οἱ Νεομάρτυρες καὶ τὸ δοῦλον Γένος*, Ἀθήναι 1974, σ. 24 ἑ.ἑ. Γιὰ τὸν εὐρύτατο περὶ Νεομαρτύρων προβληματισμὸ βλ. στὰ «Πρακτικὰ Θεολογικοῦ Συνεδρίου», εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν Νεομαρτύρων (17-19 Νοεμβρίου 1986) Θεσσαλονίκη 1988.
14. Βλ. γιὰ τὸ πρόσωπο, τὸ ἄρθρο τοῦ Ν.Ε. Τ(ζιράκν), στὴ *Θ.Η.Ε.*, τόμ. Α' (1966), στ. 396/7.
15. Πρὸς τὰς προσκομισθεῖσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις φρατόρων διὰ Πέτρου τοῦ αὐτῶν μαῖστορος, *Περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἀντίρρησις*, Ἰάσιον 1682, σ. 201 ἑ., 209 ἑ. Πρβ. Ἐπιστολὴν Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως..., ὄπ. π., σ. 20 ἑ., 112 ἑ.
16. Πρβ. τὸ μελέτημα τοῦ Ἄθαν. Παρίου, *Περὶ Νεομαρτύρων*: Ὅτι εἶναι Ἅγιοι καὶ πρέπει νὰ τιμῶνται ὡς τοιοῦτοι, πρὶν ἢ ἐκδοθεῖ ἐπικυρωτικὴ ἀπόφανσις τῆς Διοικούσης Ἐκκλησίας.
17. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθήναι 1963, σ. 24 σημ.
18. Βλ. στοῦ Ἄνδρ. Φυτράκν, *Λείψανα καὶ τάφοι Μαρτύρων...*, ὄπ. π., σ. 9 ἑ.
19. Πρβ. Γρηγορίου Παλαμᾶ. *Ὅμιλία ΚΕ', τῆ Κυριακῆ τῶν ἁγίων Πάντων*, παρ. 6:
- «τίς λόγος ἀξίως ἐξείποι τὴν ἐν ταῖς σοροῖς τῶν ἁγίων καὶ τοῖς λειψάνοις τῶν ὁσῶν παρὰ Θεοῦ δόξαν, παντὶ χρόνῳ συμπαρατεινομένων, τὴν ἀναδιδομένην ἐκ τούτων ἱερὰν εὐωδίαν, τὰ πηγάζοντα μύρα, τὰ χαρίσματα τῶν ἱαμάτων, τὰ ἐνεργήματα τῶν δυνάμεων, τὰς πολυειδεῖς καὶ σωτηρίου ἡμῖν ἐν τοιούτοις ἐπιφανεῖς;».
- (Ἄπαντα τὰ ἔργα, ἑκδ. Ἑλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1985, τόμ. 10, σ. 134).
- Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς δίνει τὴ Θεολογικὴ ἔρμηνεία τῆς θαυματουργίας τῶν ἱερῶν λειψάνων μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:
- «Καθάπερ γὰρ κοινὴ ἐστὶ σῶματος καὶ ψυχῆς ἡ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου τοῦ Θεοῦ θεότης, διὰ μέσης ψυχῆς θεώσασα τὴν σάρκα, ὡς καὶ Θεοῦ ἔργα ἐκτελεῖσθαι δι' αὐτῆς, οὕτως ἐπὶ τῶν πνευματικῶν ἀνδρῶν ἡ τοῦ Πνεύματος χάρις, διὰ μέσης ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα διαπορθμευομένη, πάσχειν καὶ αὐτῷ τὰ θεῖα δίδωσι καὶ μακαρίως συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τὰ θεῖα πεπονηθῆ... Προελθὸν οὖν εἰς τὴν μακαρίαν ταύτην ἐντελέχειαν καὶ σῶμα θεουργεῖ... οὗ τεκμήριον ἐναργὲς αἱ τῶν ἁγίων θαυματοποιῶν σοροί».
- (*Ἐπὲρ τῶν ἱερῶς ἠουχαζόντων* 2, 2, 12).

20. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ΙΑ', P.G. 67, 885 καὶ Ζ' P.G. 67, 1497.
21. Βλ. τὰ Πρακτικὰ τοῦ J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, τόμ. 12 καὶ 13 (Graz 1960).
22. «*Τόμος Συνοδικὸς*» ἀνακηρύξεως σὲ ἅγιο Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, P.G. 151, 711. Πρβ. Φιλοθέου, *Λόγος ἐγκωμιστικὸς εἰς τὸν ἐν Ἁγίοις Πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον, Ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης τὸν Παλαμᾶν*, P.G. 151, 648/9.
23. Βλ Τζέρπου, *Ἡ Ἁγία Φιλοθέη ἡ Ἀθηναία. Παρακλητικὸς Κανὼν, Βίος καὶ ἔργον*, Ἀθῆναι 1988², σ. 10.
24. Πρωτοπρ. Κων. Γ. Γκέλη, *Ὁ Ἅγιος Γεράσιμος Κεφαλληνίας*, Ἀθῆναι 1978², σ. 113-4. Πρβ. σ. 110.
25. Τὸ λείψανόν του «πνέον ὑπερφυοῦς εὐωδίας καὶ μῦρα βλυζον ἱαματικὰ καὶ σωτήρια».
- Ἡ πατριαρχικὴ πράξις μιλεῖ περὶ «ἀνδρὸς τὰ μάλιστα κατ' ἀρετὴν πολλοὺς τῶν πρότερον διαπρεψάντων ὑπερελάσαντος καὶ θείων δωρεῶν δαφιλεῖα χάριτος εὐπορήσαντος, τό τε διορατικὸν χάρισμα ἐκ περιουσίας καταπληθίσαντος...». Χαρακτηρίζεται δὲ «αὐτουργὸς θαυμάτων πολλῶν καὶ παραδόξων» ἤδη ἐν ζωῇ.
- (Βλ. Παντελεήμονος Μπεζενίτη, Μητροπολίτου Ζακύνθου, *Ὁ Ἅγιος Διονύσιος, Ζάκυνθος* 1987, σ. 71, 69, 70).
26. *Ἀκολουθίαι καὶ Βίος τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Νεκταρίου, ἐπισκόπου Πενταπόλεως τοῦ θαυματουργοῦ...* ὑπὸ Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, Ἀθῆναι 1976, σ. 9.
27. *Ὅσιος Εὐγένιος ὁ Αἰτωλός. Βίος καὶ ἔργον. Ἡ εἰς ἅγιον ἀνακήρυξις αὐτοῦ. Ἀσματικὴ ἀκολουθία*, Ἀθῆναι 1983, σ. 105/106.
28. Στὸ ἴδιο, σ. 105
29. Στὸ ἴδιο, σ. 98.
30. Στὸ ἴδιο, σ. 88.
31. Πρωτοπρ. Κων. Γκέλη, *Ὁ Ἅγιος Παναγῆς Μπασιάς. 1801-1888*, Ἀθήνα 1979, σ. λ'.
- Στὴν πατριαρχικὴ πράξις ἀναγνωρίσεώς του (ἀρ. πρωτ. 91/4.2.1986) σημειώνεται: «Ἔστιν ὅτε δὲ σημείους καὶ θαύμασιν, οἷς ἐμαρτυρήθη παρὰ Θεοῦ, αὐτὸν (= τὸν λαὸν) εὐεργετῶν».
32. Βλ. ἔγγραφο τοῦ Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀριθμ. πρωτ. 567/16.12.1987: θαυματουργὸς βάσει παλαιῶν μαρτυριῶν (Εὐδ. Τσολάκη, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 72/3).
- Κατὰ τὸ ἴδιο ἔγγραφο,
- «ἡ μαρτυρία τοῦ λογιωτάτου καὶ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Μιχαὴλ τοῦ Ἀθηνῶν (βλ. Σπ. Λάμπρου, «Νέος Ἑλληνομνήμων», 13-1916, σ. 361) θὰ ἤρκει νὰ πιστοποιήσῃ, ὅτι ὁ Θεὸς κατέταξε τὸν Εὐστάθιον ἐν τοῖς Ἁγίοις αὐτοῦ καὶ ὁ χριστῶνυμος λαὸς ἐβεβαιώθη περὶ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ διὰ πολλῶν θαυμάτων».
33. Βλ. τὸ ἔγγραφο τοῦ Ἄρτης Ἰγνατίου ἀπὸ 10 Ἰουλίου 1986 πρὸς τὴν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος γιὰ τὴν ἀνακήρυξιν σὲ ἅγιο τοῦ Ἁγίου Μαξίμου (ἀριθμ. πρωτ. 793).

34. Βλ. τὴν *Ἀκολουθίαν* τοῦ στὸ Μηναιῖο (21η Μαΐου), ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.
35. Βλ. Μεθοδίου Κοντοστάνου, Μητροπολίτου Κερκύρας καὶ Παξῶν, *Ἀσματικὴ Ἀκολουθία καὶ Βίος τῆς ἁγίας θεοστέπτου Βασιλίδος Θεοδώρας τῆς Αὐγούστης, τῆς στερεωσάσης τὴν Ὁρθοδοξίαν*, Κέρκυρα 1966⁶, σ. 17, 23.
36. Νικολάου Πολίτου, *Παροιμίαι*, τόμ. Α', Ἀθῆναι 1965, σ. 216 ἐ.ἐ.
37. Ἐπιστολὴ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, ὄπ. π., σ. 113.